

RYTM PRZEMIAN KULTUROWYCH W PRADZIEJACH I ŚREDNIOWIECZU
BISKUPIN, 07-09 LIPCA 2010

W dniach 07-09. 07. 2010 r. odbyła się w Biskupinie międzynarodowa konferencja archeologiczna pt.: „Rytm przemian kulturowych w pradziejach i średniowieczu”. Zorganizowana została przez Komisję Archeologiczną Oddziału PAN we Wrocławiu, Muzeum Archeologiczne w Biskupinie i Instytut Archeologii i Etnologii PAN. Było to już siódme spotkanie, zainicjowane w roku 1998 konferencją dotyczącą kultury symbolicznej. Kolejne odbywały się co następne dwa lata, a wyniki obrad wszystkich z nich zostały uwieńczone publikacjami. Cały cykl został zainicjowany i dalej jest prowadzony przez dwóch badaczy – Jana Bouzka i Bogusława Gedigę. Miejsce konferencji – gród ludności kultury łużyckiej, w powszechnym odbiorze stało się symbolem polskiej archeologii. Dlatego też organizatorzy starają się, aby tematyka kolejnych spotkań dotyczyła kwestii rzadko poruszanych, choć ważkich dla poznania pradziejów Polski i Europy. Stanowią je bowiem problemy bardzo szeroko pojętej kultury duchowej pierwotnych społeczeństw. Tak też było i tym razem.

W konferencji uczestniczyło wielu polskich i zagranicznych archeologów, a także przedstawiciele innych nauk. Spotkanie to miało więc w dużym stopniu charakter interdyscyplinarny. Organizatorzy przygotowali także tom streszczeń referatów pod redakcją W. Piotrowskiego, A. Grossman i B. Gedigi. Obrady odbywały się w języku polskim, angielskim i niemieckim, część referatów wygłoszono także w języku czeskim. Przewidywana jest publikacja artykułów przygotowanych na kanwie wygłoszonych referatów.

Konferencję rozpoczął, witając jej uczestników, dyrektor Muzeum mgr Wiesław Zajączkowski. Gości powitali także przedstawiciele lokalnego samorządu. Obrady zainicjował prof. dr hab. B. Gediga wystąpieniem wprowadzającym w tematykę konferencji. Wskazał, że problem przemian jest rozpatrywany niejako dwustronnie. Pierwszą grupę zagadnień tworzą anali-

zy rozważające teoretyczne podstawy badań oraz poszukujące nowych paradygmatów. Drugą natomiast stanowią badania nad przemianami w określonych okresach pradziejów. Ponadto zaznaczył, że obecnie badanie takich problemów nie może być prowadzone w oderwaniu od innych dyscyplin, zwłaszcza nauk biologicznych i o ziemi. Następnie wskazał na problematykę pojawiania się i wykorzystywania surowców: kamienia, brązu i żelaza oraz ich wpływu na przemiany kultury ludzkiej. Zaakcentował, że podobne refleksje znane są już w starożytności śródziemnomorskiej.

Pierwszy referat pt.: „W kierunku nowego paradygmatu” wygłosił prof. dr E. Neustupny. Zaprezentował dotychczasowe paradygmaty archeologii: romantyczny, kulturowo-historyczny, procesualny i postprocesualny, a następnie wskazał na potrzebę kolejnego. Zaproponował także stawiane mu wymogi. Artefakty archeologiczne należy uznać za podstawowy składnik świata ludzi. Stanowią one części większych struktur, ale świadczą również o wydarzeniach dotyczących pojedynczych jednostek. Życie ludzkie natomiast ma na celu ich wytwarzanie. Kolejny wymóg to uznanie artefaktów za symbole, używane do komunikacji międzyludzkiej.

Prof. dr hab. S. Tabaczyński wygłosił referat pt.: „Identyfikacja społecznych aspektów zmian kulturowych w pradziejach i we wczesnym średniowieczu”. Autor zaprezentował w nim syntetyczny obraz aktualnego stanu wiedzy na temat przemian w archeologii, antropologii kulturowej i społecznej oraz w historii. W podsumowaniu autor przedstawił *status quo* obecnej wiedzy oraz rysujące się postulaty badawcze.

Następne wystąpienie pt.: „W poszukiwaniu modelu przemian i ciągłości struktur globalnych” wygłosił prof. dr hab. Adam Nobis. Autor rozpatrywał w nim różne teorie dotyczące charakteru i początków zjawiska globalizacji. Jako przykład procesów o charakterze globalnym przedstawił rozwój systemów pieniądza

nych, które wywodzą się od denarów wprowadzonych przez Karola Wielkiego w VIII w.

Prof. dr hab. D. Minta-Tworzowska zaprezentowała wystąpienie pt.: „Problem zmian społecznych, kulturowych w rozumieniu archeologii”. Przedstawiła w nim zróżnicowane spojrzenie archeologów na przemiany. Początkowo uznawano je za przejaw rozwoju i postępu, później zaś kryzysu. Najbardziej istotnym problemem wydaje się jednak to, w jaki sposób społeczności pradziejowe radziły sobie ze zmianami i jakie znajduje to odbicie w zabytkach archeologicznych.

Doc. dr hab. H. Mamzer wygłosił referat pt.: „Unifikacja kulturowa i hybrydyzacja w społeczeństwach pradziejowych”. Zaprezentował w nim szeroką perspektywę przemian cywilizacyjnych zachodzących w okresie neolitu na Bliskim Wschodzie. Następnie analizował ich przyczyny w kontekście ówczesnych uwarunkowań społecznych.

Prof. dr hab. M. Łanczot i prof. dr hab. J. Wojtanowicz przedstawili referat pt.: „Przemiany środowiska przyrodniczego w ostatnich 15 tys. lat w Europie a krajobraz kulturowy – w poszukiwaniu wzajemnych relacji”. Zaprezentowali w nim przemiany relacji pomiędzy człowiekiem a naturą, przede wszystkim w kontekście zmian klimatycznych. O ile początkowo populacje ludzkie były w dużym stopniu zdeterminowane przez środowisko, w jakim egzystowały, o tyle później, zwłaszcza od okresu neolitu, stały się głównym czynnikiem, który je zmieniał. W ten sposób miało powstać zjawisko określone jako krajobraz kulturowy.

Kolejne wystąpienie pt. „Wyniki badań uzębienia psów w aspekcie przemian kulturowych – zmiany warunków utrzymania i żywienia w pradziejach i średniowieczu” zostało przygotowane przez międzynarodowy zespół autorów w składzie: dr A. Chrószcz, dr M. Janeczek, dr Z. Miklikova, dr V. Onar, dr A. Krupska, prof. dr hab. N. Pospieszny, dr G. Pazvant. W wystąpieniu tym porównano znaleziska kości psów z różnych epok z obszarów Dolnego Śląska, Słowacji i Turcji. Wskazano różnice w budowie szkieletów wynikające z różnych warunków kulturowych i środowiskowych. Miały one także wpływ na zmiany patologiczne rozpoznane w uzębieniu tych zwierząt.

Prof. dr C. Eibner wygłosił referat pt.: „Zmiany w języku ojczystym i stylu ceramicznym – próba porównania”. Zwrócił w nim uwagę, że w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza najprawdopodobniej to kobiety lepiły naczynia ceramiczne, one także uczyły mówić swoje dzieci. Oba zjawiska mają stanowić przejaw komunikacji międzyludzkiej – odpowiednio niewerbalnej i werbalnej. W związku z tym zadaje pyta-

nie, czy zmiany ornamentyki mogą odpowiadać zmianom językowym.

Prof. dr hab. J. Woźny zaprezentował referat pt.: „Palimpsestowa natura pradziejowych miejsc kulturowych”. Zwrócił w nim uwagę, że stanowiska pradziejowe takie jak cmentarzyska, megality czy okręgi świątynne powstawały przez długi okres czasu, często w różnych okresach chronologicznych. Analiza takich założeń wymaga więc odpowiedniego warsztatu metodologicznego. Autor porównał je do palimpsestu – wielokrotnie zapisywanego materiału piśmiennego.

Kolejne wystąpienie pt.: „Kilka słów o naszych braciach neandertalczykach” wygłosił prof. dr hab. R. Schild. Wskazał, że postęp badawczy zmusza do nowego spojrzenia na tę formę hominida. Zwrócił uwagę, że obecnie uznaje się, iż pod względem intelektualnym istoty te były bliskie *homo sapiens*. Ma to dotyczyć przede wszystkim tzw. *working memory*, która, jak się wydaje, niewiele ustępowała posiadanej przez człowieka współczesnego.

Prof. dr hab. J. Lech zaprezentował referat pt.: „Przemiany kulturowe w prahistorii w świetle badań górnictwa krzemienia: poszukiwania rytmu”. Autor przedstawił w nim, jak przebiegała historia poznania kopalni krzemienia oraz jak zmieniały się sposoby ich analizy oraz wypływające z nich wnioski. Stwierdził również, że przemiany górnictwa krzemienia są skorelowane z rytmem powstawania i załamania się szerszych struktur kulturowych.

Prof. dr hab. S. Kadrow wygłosił referat pt.: „Źródła i mechanizmy zmiany kulturowej. Przypadek wczesnego eneolitu”. Autor postulował, by w analizach archeologicznych szerzej posiłkować się wynikami badań socjologicznych i współczesnymi osiągnięciami humanistyki. Następnie przedstawił model przemian zachodzących w kulturach Hamangia i Varna, oparty na teorii komunikacji Jürgena Habermasa.

Jak zawsze na konferencjach w Biskupinie w kontekście poruszanej problematyki analizowano także gród ludności kultury łużyckiej i mikroregion, w którym został wybudowany. Kwestie te zaprezentowali mgr A. Grossman i mgr W. Piotrowski w referacie pt.: „Rytm przemian kulturowych i środowiska naturalnego w mikroregionie biskupińskim. Zarys problematyki”. Autorzy przedstawili wyniki szeroko zakrojonych badań przyrodniczych w rejonie Biskupina, które rozpoczęto już w latach 30. ubiegłego wieku. Doprowadziły one do stosunkowo pełnego opisu przemian paleogeografii regionu. Następnie skonfrontowano je z danymi uzyskanymi w trakcie badań archeologicznych.

Zespół autorów dr T. Ożóg, dr A. Chrószcz i dr M. Janeczek zaprezentowali referat pt.: „Wpływ śród-

ziemnomorskiej kultury na kształtowanie się filozofii i kultów religijnych w wiekach średnich i epokach późniejszych”. Jako źródło przemian w Europie wskazywali oni przede wszystkim oddziaływanie klasycznej kultury śródziemnomorskiej.

Dr L. Domaradzka przedstawiła wystąpienie pt.: „Zmiany kulturowe i procesy adaptacji: późna starożytność na Bałkanach. Jak stawiano czoła kryzysowi”. Autorka przedstawiła w nim długofalowe procesy zachodzące na Bałkanach, a szczególnie na obszarze Tracji od III do VI/VII w. n.e. W referacie zawarto opis przemian związanych z kryzysem III wieku, wyniki przeniesienia stolicy Imperium Rzymskiego do Konstantynopola oraz najazdów plemion barbarzyńskich i osiedlenia się Słowian.

Wystąpienie Prof. dr. K. Krystiansena pt.: „Nowe modele osad w Europie Północnej epoki brązu” dotyczyło przemian ekonomicznych w długim okresie między 2300 do 500 r. p.n.e. Autor zaprezentował wizję głębokich zmian środowiskowych wywołanych przez działalność człowieka w Południowej Skandynawii. Wskazał również, że długotrwała eksploatacja ekonomiczna doprowadziła do kryzysu środowiskowego, a następnie także gospodarczego.

Dr M. Chytráček przedstawił referat pt.: „Rola wpływów cywilizacji basenu Morza Śródziemnego na przemiany kulturowe okresu halsztackiego i wczesnolateńskiego. Powstanie nowych form oraz wykształcenie umocnień na planie centralnym w Czechach w okresie HaD-LtA”. Zaprezentował w nim szeroką panoramę przemian kulturowych i politycznych, które doprowadziły do wykształcenia się stylu lateńskiego. Wystąpienie dotyczyło przede wszystkim obszarów Czech, ale zawierało również wiele spostrzeżeń na temat obszarów sąsiednich.

Doc. dr hab. I. Beilke-Voigt przedstawiła referat pt.: „Baran z Lossow – długa droga na północ”. Zaprezentowała w nim historię i wyniki badań na osadzie obronnej z przełomu epoki brązu i żelaza w Lossow w Brandenburgii. Wyjątkowość tego stanowiska wynika z odkrycia tam ok. 60 studniowatych szybów zawierających kości ludzkie i zwierzęce. Dało to podstawę do twierdzenia o kultowych charakterze stanowiska. Przypuszczenie to potwierdza znalezienie wykonanej z brązu niewielkiej figurki barana, posiadającej analogie na Bałkanach i w zespołach okresu późnogeometrycznego w Grecji.

Prof. dr A. Eibner zaprezentowała referat pt.: „Czy istnieje przejście w czasie w sztuce situl od wyobrażeń indywidualnych do zbiorowych”. Ukazała w nim przemiany społeczne, jakie czytelne są poprzez różnicowanie przedstawień postaci ludzkich na situlach.

Na najwcześniejszych dominują wyobrażenia indywidualne osób z najwyższej klasy społecznej. W okresie klasycznym sztuki situl ukazywano na nich sceny zbiorowe – głównie święta plemienne. W okresie lateńskim natomiast znów zaczęto ukazywać pojedyncze postacie – przede wszystkim wodzów.

Prof. dr M. Mayer zaprezentował referat pt.: „Czas zmiany. Przejście od wcześniejszej do późniejszej fazy przedrzymskiej epoki żelaza w północnych Niemczech”. Autor przedstawił w nim symptomy głębokiej zmiany kulturowej, jaka zaszła w środowisku kultury jastorfskiej. Dotyczyła ona większości elementów uchwytnych archeologicznie, a jej genezę można łączyć ze zjawiskiem latenizacji. Jako jedną z możliwych przyczyn tego zjawiska autor wskazuje wzrost ruchliwości populacji jastorfskich.

W wystąpieniu dr. T. Gralaka pt.: „Przyczyny i formy zróżnicowania kultur przeworskiej i wielbarskiej” zaprezentowano analizę obrządków pogrzebowych tych ugrupowań przy zastosowaniu metody strukturalnej wg C. Lévi-Straussa. Wykazała ona zasadnicze odmienności struktury społecznej oraz ideologii panujących wśród obu grup ludności. Uznano, że stanowią one podstawę zróżnicowania kultury materialnej i zasadniczą przyczynę odmienności obrządków pogrzebowych.

Następne wystąpienie pt.: „Rytuał a zmiana kulturowa. Przemiany w obrzędowości na styku pogaństwa i chrześcijaństwa we wczesnośredniowiecznej Polsce” wygłosiła dr J. Baron. Autorka stawia tezę, że nasilenie niektórych praktyk pogańskich we wczesnośredniowiecznej Polsce nastąpiło już po przyjęciu chrześcijaństwa, tj. w XI-XIII w. Dotyczy to przede wszystkim tzw. ofiar zakładzinowych, a w szczególności tych składanych z koni. Powołując się na teorię porządku moralnego R. Wuthnowa, autorka stwierdza, że nasilenie pogańskich praktyk rytualnych wynikało z poczucia niepewności wywołanego wprowadzeniem nowej religii i wynikającej z niej struktury społecznej.

Wystąpienie dr. J. Mařika i dr A. Danielisovej pt.: „Od oppidów późnej epoki żelaza do wczesnośredniowiecznego grodu. Ciągłość systemów ekonomicznych” stanowiło porównanie podobnych zjawisk z dwóch różnych okresów chronologicznych. Autorzy stwierdzili, że w obu wypadkach następowała bardzo podobna interakcja pomiędzy osadami umocnionymi a wspólnotami rolniczymi. Postulują także, by kwestie ekonomiczne i ich związki z systemami politycznymi nie były rozpatrywane tylko w obrębie poszczególnych epok, ale na zasadzie podejścia *longue durée*.

Kolejny referat pt.: „Od grodu do miasta lokacyjnego na Śląsku – przykład Chobieni nad Odrą” przy-

gotowali: Prof. dr F. Biermann, dr D. Nowakowski i mgr A. Kieseler. Materiałem ilustrującym te zjawiska był zespół osadniczy – gród, osada wiejska, miasteczko – rozwijające się wokół Chobieni w pow. lubińskim. Autorzy przedstawili wyniki badań archeologicznych obrazujących sekwencję przemian form budownictwa i organizacji przestrzeni. Chronologicznie analizą objęto czasy od IX do XIII w. Wskazano zarówno kontynuację struktur osadniczych oraz wydarzenia przełomowe, takie jak kolonizacja niemiecka.

Prof. dr hab. A. Buko zaprezentował referat pt.: „Główne cezury i wyznaczniki zmian społeczno-kulturowych na ziemiach polskich we wczesnym średniowieczu (zarys problematyki badawczej)”. Przedstawił w nim przemiany kultury Słowian na ziemiach Polski od końca V do XII wieku. Dla tego okresu charakterystyczne jest konsekwentne odchodzenie od względnie egalitaryzmu do coraz bardziej rozbudowanej hierarchicznej struktury społecznej. Autor zwrócił także uwagę na towarzyszące temu zjawisku przemiany obrządku pogrzebowego i form osadnictwa oraz budownictwa.

Ostatnim wystąpieniem konferencji był referat dr. K. Goldmanna zatytułowany „Samozagłada europejskiej świadomości historycznej w 20. stuleciu”. Autor wskazuje w nim na przemiany postrzegania pradziejów. Szczególnie zwraca uwagę na odejście od traktowania Europy prehistorycznej jako pewnej kulturowej

jedności. Wystąpienie to wskazuje więc, że rytm przemian wynika w dużym stopniu ze sposobu ich postrzegania przez badaczy.

Konferencję zakończył prof. dr hab. J. Piekalski, podsumowując tematykę obrad.

Rekapitulując, w przedstawionych referatach problem zmiany kulturowej rozpatrywano zarówno teoretycznie, jak i na konkretnych przykładach. Podkreślić należy, że zwracano uwagę na potrzebę poszukiwań nowego paradygmatu badawczego oraz analiz na zasadzie podejścia *longue durée*. Poza wystąpieniami kwestie te pojawiały się także w dyskusjach. Próbując wyciągać wypływające z nich wnioski widać, że rysuje się konieczność wypracowania metod służących opisowi przemian, możliwych do zastosowania w wypadku różnych kultur. Jak się wydaje, badania takie można przeprowadzić, analizując kontekst występowania tych samych elementów habitusu w różnych jednostkach kulturowych.

Oczywiste jest, że stworzony w ten sposób model przemian będzie wycinkowy, dlatego bardzo istotną kwestią jest wielość analizowanych w ten sposób elementów kultury, a następnie ich konfrontacja. Ze-stawienia takich modeli powinny się wzajemnie weryfikować i tworzyć podstawę do opisu struktury oraz przemian.

Tomasz Gralak

Adres Autora:

Dr Tomasz Gralak
Instytut Archeologii
Uniwersytetu Wrocławskiego
ul. Szewska 48
50-139 Wrocław